

## MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA UCHRAYDIGAN IJTIMOIIY MOSLASHUV MUAMMOLARINING PSIXOLOGIK SABABLARI

*Siddikova Ozodaxon Avazovna*

*Farg'ona viloyati Farg'ona tumani MMTB  
tasarrufidagi 56-umumta'lim maktabi psixologi*

### ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada maktab yoshidagi bolalarda uchraydigan ijtimoiy moslashuv muammolarining asosiy psixologik sabablari tahlil qilingan. Unda shaxsiy psixologik xususiyatlar, oilaviy muhit, maktab jamoasi hamda zamonaviy ijtimoiy omillarning bolalar moslashuviga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, muammolarni oldini olish va bartaraf etishda psixologik yondashuvlarning ahamiyati asoslab berilgan.

**Kalit so'zlar:** ijtimoiy moslashuv, maktab yoshi, psixologik sabablar, emotsional holat, o'z-o'zini baholash, oila muhiti, maktab psixologi, tengdoshlar munosabati.

Maktab yoshi bolalar hayotida muhim ijtimoiy-psixologik bosqich hisoblanib, aynan shu davrda shaxsning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtirishi va emotsional barqarorligi shakllanadi. Ijtimoiy moslashuv — bolaning maktab muhitiga, tengdoshlar jamoasiga, o'qituvchilar va kattalar bilan munosabatlarga muvaffaqiyatli kirishib ketish jarayonidir. Ushbu jarayonning izdan chiqishi esa bolalarda turli psixologik va ijtimoiy muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy moslashuv muammolari asosan oiladagi nosog'lom muhit, ota-ona bilan bog'lanishdagi kamchiliklar, o'ziga past baho berish, qo'rquv va muloqot ko'nikmalarining yetishmasligi kabi psixologik omillar tufayli yuzaga keladi. Ushbu to'siqlar bolaning tengdoshlari va o'qituvchilar bilan munosabatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, o'quv faoliyatini qiyinlashtiradi.

**Maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy moslashuv muammolarining asosiy psixologik sabablari:**

- **Oila muhitidagi muammolar:** Ota-onaning ajrashishi, oiladagi nizo, tarbiyaning o'ta qattiqqo'llik yoki befarqlik asosida olib borilishi.
- **O'ziga bo'lgan ishonchsizlik:** Past o'z-o'zini baholash, qo'rquv va xavotirlikning yuqoriligi, bu esa bolaning jamoaga qo'shilishini qiyinlashtiradi.
- **Muloqot ko'nikmalarining yetishmasligi:** Tengdoshlar bilan muloqot qilish, o'z fikrini to'g'ri bayon etish va nizolarni hal qilishda tajribaning kamligi.
- **O'qishga nisbatan noto'g'ri motivatsiya:** Maktab talablariga tayyor emaslik, o'quv faoliyatiga qiziqishning pastligi.
- **Shaxsiy xususiyatlar:** Haddan tashqari tortinchoqlik, tajovuzkorlik yoki hissiy beqarorlik.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun maktab psixologi tomonidan olib boriladigan diagnostika, korreksiya va ota-onalar bilan hamkorlik ishlari muhim hisoblanadi.

Maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy moslashuv muammolarining psixologik sabablari ko'p qirrali bo'lib, ular ichki va tashqi omillar bilan uzviy bog'liqdir. Ichki omillarga bolaning individual-psixologik xususiyatlari, temperament turi, o'ziga bo'lgan ishonch darajasi, emotsional barqarorligi, o'zini baholash holati kiradi. Masalan, tortinchoq, xavotirga moyil, past o'z-o'zini baholashga ega bo'lgan bolalar yangi muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday bolalarda muloqotdan qochish, jamoaga qo'shila olmaslik, o'z fikrini erkin ifoda etmaslik holatlari tez-tez uchraydi.

Tashqi psixologik sabablardan biri oilaviy muhit bilan bog'liq. Oiladagi nizolar, ota-onaning bolaga nisbatan befarqligi yoki haddan tashqari talabchanligi, noto'g'ri tarbiya uslublari bolaning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Doimiy tanqid, solishtirish, jismoniy yoki ruhiy bosim ostida ulg'ayayotgan bolalarda maktab jamoasiga moslashish jarayoni og'ir kechadi. Shuningdek, ota-onaning bolani haddan tashqari himoyalashi ham uning mustaqil ijtimoiy munosabatlar o'rnatishiga to'sqinlik qiladi.

Maktab muhitidagi psixologik omillar ham ijtimoiy moslashuv muammolarining muhim sabablaridan biridir. O'qituvchi bilan munosabatlarning sovuqligi, sinf jamoasida psixologik iqlimning salbiy bo'lishi, tengdoshlar tomonidan rad etilish yoki masxara qilinish bolada stress va xavotirni kuchaytiradi. Natijada bola o'zini yolg'iz his qiladi, maktabga borishga nisbatan salbiy munosabat shakllanadi, ijtimoiy faollik pasayadi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarining haddan tashqari ta'siri, real muloqotning kamayishi ham bolalarning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Virtual muhitga ko'proq bog'langan bolalar real hayotdagi muloqot qoidalarini o'zlashtirishda qiynaladilar, bu esa jamoada moslashuv muammolarini keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat bilim darajasini oshirish emas, balki ularning psixologik farovonligini ta'minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktab muhitiga moslashish jarayoni bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning akademik bilimlari bilan bir qatorda ularning psixologik farovonligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida rivojlanishi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy maktab nafaqat bilim beruvchi muassasa, balki shaxsni jamiyatga tayyorlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritadi.

Ijtimoiy moslashuv jarayoni o'quvchining maktab hayotiga, sinf jamoasiga, pedagogik talablar tizimiga va tengdoshlari bilan munosabatlarga moslashishini anglatadi. Ushbu jarayon muvaffaqiyatli kechgan taqdirda o'quvchi o'zini maktab muhitida erkin his qiladi, muloqotga ochiq bo'ladi va o'qishga ijobiy munosabat shakllantiradi. Aksincha, moslashuvdagi qiyinchiliklar bolaning ruhiy holatiga, xulq-atvoriga va ta'lim jarayonidagi faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, bugungi kunda bolalar orasida xavotirlilik, o'ziga ishonchsizlik, muloqotdan qochish, agressivlik va ijtimoiy yakkalanish holatlarining ko'payib borayotgani mazkur muammoning naqadar dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv — bu shaxsning yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashib, jamoada o'z o'rnini topa olishi, ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'ya bilish

jarayonidir. Bola maktabga qadam qo'ygan ilk kundan boshlab yangi talablar, qoidalar, ijtimoiy rollar va mas'uliyatlar bilan yuzma-yuz keladi.

Psixologiya fanida ijtimoiy moslashuv (adaptatsiya) tushunchasi shaxsning ijtimoiy muhit talablariga moslashish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu jarayon insonning tashqi muhit bilan muvozanatli munosabat o'rnatish, jamiyat me'yorlarini qabul qilishi va ijtimoiy rollarni egallashi bilan bog'liqdir. Ijtimoiy moslashuv bola shaxsining jamiyat bilan uyg'unlashgan holda rivojlanishini ta'minlovchi asosiy psixologik jarayondir. Bolaning atrofdagilar bilan muloqotga kirisha olishi, o'z xulqini ijtimoiy me'yorlarga moslashtirishi, turli vaziyatlarga mos ravishda emosional reaksiyalarni boshqarishi uning moslashuv darajasiga bog'liq bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha va kichik maktab yoshida moslashuv jarayonlari eng faol kechadi, chunki aynan shu davrda bola ijtimoiy rollarni o'rganadi, guruh qoidalarini o'zlashtiradi, muloqot kompetensiyalarini rivojlantiradi. Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bola har bir bosqichda ma'lum ijtimoiy vazifani bajaradi va uning muvaffaqiyati shaxsning sog'lom psixologik poydevorini yaratadi. Bandura ta'riflagan ijtimoiy-o'rganish modeli esa bolalarda kuzatish, taqlid va ijtimoiy mustahkamlash mexanizmlariga asoslanadi. Bu shuni anglatadiki, bola ijtimoiy xulqni asosan kuzatish va tajribadan o'rganadi. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasiga ko'ra, bola rivojiga ta'sir qiluvchi omillar mikro-, mezo- va makrotizim darajasida shakllanadi va bu tizimlarning uyg'unligi moslashuvning sifatini belgilaydi. Tarbiya jarayonida ijtimoiy moslashuvni to'g'ri qo'llabquvvatlash bola shaxsining barqaror, faol, kommunikativ va o'ziga ishongan bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Bolalarda ijtimoiy moslashuv bir nechta psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Birinchi mexanizm — ijtimoiy idrok bo'lib, bola o'zgalar xatti-harakatlarini to'g'ri talqin qilishni o'rganadi. Yuz ifodasi, ohang, tana harakati kabi noverbal signallarni tushunish ijtimoiy moslashuvning asosiy shartidir. Ikkinchi mexanizm — muloqot ko'nikmalari. Nutq rivoji, o'z fikrini ifodalash, tinglay olish, navbat kutish kabi kommunikativ malakalar bola uchun ijtimoiy faollikni ta'minlaydi. Uchinchi

mexanizm emosional regulyatsiya bo'lib, bola o'z histuyg'ularini vaziyatga moslashtirishni o'rganadi. Emosional intellekti rivojlangan bolalar moslashuvda faolroq bo'lib, konfliktlarni tinch yo'l bilan hal qila oladilar.

To'rtinchi mexanizm — ijtimoiy rollarni o'zlashtirish. Bola o'yin faoliyati orqali "o'qituvchi", "shifokor", "do'st", "rahbar" kabi rollarni bajaradi va har bir rolning talablarini tushunadi. Bu jarayon kelajakdagi ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Beshinchi mexanizm — o'z-o'zini baholash. O'ziga ishonch yuqori bo'lgan bolalar ijtimoiy muhitda faolroq, tashabbuskor va moslashuvchan bo'ladilar. O'zini past baholovchi bolalar esa jamoadan chetlanishga moyil bo'lib, bu moslashuv jarayonini sekinlashtiradi.

Ijtimoiy moslashuvga ta'sir qiluvchi omillar ichida oila muhiti yetakchilik qiladi. Ota-onaning mehribon munosabati, izchil tarbiya va muloqotning ochiqligi bolada ijtimoiy ishonchni shakllantiradi. Tengdoshlar guruhi esa bolaning jamoadagi real tajribasini boyitadi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida pedagogning psixologik yondashuvi moslashuv jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining qo'llab-quvvatlovchi pozitsiyasi, individual yondashuvi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi o'yinlar moslashuv muvaffaqiyatini oshiradi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar ijtimoiy moslashuvning neyropsixologik asoslarini ham ko'rsatadi: prefrontal korteksning faolligi bolaning ijtimoiy vaziyatlarda qaror qabul qilishini, emosional reaksiyalarni boshqarishini va ijtimoiy bashorat qilish qobiliyatini ta'minlaydi. Demak, ijtimoiy moslashuv bola shaxsining psixologik rivojida markaziy o'rin tutadi va tarbiya jarayonining sifatini belgilaydi.

## XULOSA

Ta'lim va tarbiya jarayonida bolalarda ijtimoiy moslashuvni qo'llabquvvatlash uchun muloqotni rivojlantiruvchi o'yinlar, guruhli mashg'ulotlar, ijtimoiy rolli o'yinlar va konfliktlarni hal qilish bo'yicha treninglardan foydalanish tavsiya etiladi. Ota-onalar esa bolaga mehr, barqaror qo'llab-quvvatlash va tushunishga asoslangan oilaviy muhit yaratishi zarur. Bolalarda ijtimoiy moslashuv jarayoni shaxsning jamiyatga moslashgan, boshqalar bilan samarali muloqot qila oladigan, o'z hissiyotlarini

boshqara oladigan va ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda xulq namoyon eta oladigan yetuk inson bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ilmiy manbalar ko'rsatadiki, moslashuvning muvaffaqiyati bola bilan oila, tengdoshlar, pedagoglar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifatiga bevosita bog'liq. Tarbiya jarayonida ijtimoiy moslashuvga e'tibor qaratish, bolaning psixologik ehtiyojlarini inobatga olish, ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish va emosional barqarorlikni mustahkamlash shaxs rivojining barqaror bo'lishiga yordam beradi. Moslashuv jarayonini qo'llab-quvvatlagan taqdirda bola jamoadagi qoidalarni oson qabul qiladi, stressga bardoshli bo'ladi, hamkorlik qilishni o'rganadi, sog'lom munosabatlar o'rnatadi va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishadi. Shu bois bola psixologiyasi fanida ijtimoiy moslashuvni chuqur o'rganish va uni tarbiya jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Erikson E. Childhood and Society. New York: Norton, 1993. – 445 p.
2. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Harvard University Press, 1979. – 330 p.
4. G'oziev E. Bola psixologiyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 368 b.
5. Berk L. Development Through the Lifespan. Pearson, 2020. – 760 p.
6. ZIYO.NET